

Управління культури
Сумської обласної державної адміністрації
Комунальний заклад Сумської обласної ради
«Державний історико-культурний заповідник у м. Путивлі»

**До 100-річчя Путивльського
краєзнавчого музею**

ПУТИВЛЬСЬКИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ ЗБІРНИК

Випуск 9

Суми
Університетська книга
2020

УДК 908(477.52)
П 90

Затверджено до друку рішенням вченої ради Державного історико-культурного заповідника у м. Путивль. Протокол № 2 від 26.05.2020 р.

Редакційна колегія:

С.В. Тулик, голова колегії, директор Державного історико-культурного заповідника в м. Путивль, заслужений працівник культури України;

В.М. Терентьєва, відповідальний редактор, завідувач Путивльського краєзнавчого музею – філіалу Державного історико-культурного заповідника в м. Путивль;

С.І. Дегтярьов, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії Сумського державного університету;

Н.І. Сторчака, учений секретар Державного історико-культурного заповідника в м. Путивль;

О.А. Чурочкін, кандидат богослов'я, протоієрей, настоятель храму Різдва Пресвятої Богородиці в с. Нова Слобода;

А.В. Луговський, член Національної спілки письменників України

Путивльський краєзнавчий збірник. Вип. 9 / Державний
П 90 історико-культурний заповідник у м. Путивль. Суми:
Університетська книга, 2020. 328 с.

ISBN 978-966-680-402-3

ISBN 978-966-680-961-5 (Вип. 9)

Дев'ятий випуск «Путивльського краєзнавчого збірника» містить наукові статті та публікації з історії Сіверщини і суміжних територій. Для науковців, краєзнавців, а також усіх, хто цікавиться історичною минувиною рідного краю.

УДК 908(477.52)

ISBN 978-966-680-402-3

ISBN 978-966-680-961-5

© Державний історико-культурний
заповідник у м. Путивль, 2020

© ПФ «Видавництво "Університетська
книга"», 2020

Власенко В.М.

Музей визвольної боротьби України в Празі і Сумщина

Після поразки Української революції 1917–1921 рр. поза межами України опинилося багато наших співвітчизників. З-поміж них були як політичні опоненти нової влади, так і біженці, які втікали від «більшовицького раю». Спочатку вони сподівалися на швидке повернення на Батьківщину, але після поразки II Зимового походу Армії УНР у жовтні–листопаді 1921 р., коли лідери політичної еміграції зрозуміли, що повернення відкладається на невизначений термін, в емігрантському середовищі почалося обговорення питання адаптації до нових умов та збереження своєї національної ідентичності.

Одним із засобів збереження своєї самотності в іншому громадсько-політичному і культурно-конфесійному середовищі могла стати суспільна інституція, яка б збирала й зберігала різноманітні матеріали про національно-визвольну боротьбу українського народу і про всі осередки української еміграції та діаспори. Ініціативу щодо створення такої інституції виявили українські емігранти в Чехословаччині, яка в міжвоєнний період була одним із політичних центрів еміграції. Тут проживали лідери еміграції, діяли українські політичні партії, функціонували українські вищі школи, численні громадські, культурні, наукові організації та виходила українська преса. Саме тому тамтешні

емігранти вирішили заснувати в Празі Музей визвольної боротьби України (МВБУ).

Історія МВБУ та подальша доля більшості його матеріалів, які після Другої світової війни опинилися в Україні й фігурували в літературі під назвою «*Празький архів*», уже знайшли широке висвітлення в монографіях [1–4], збірниках матеріалів конференцій [5] та науковій періодиці [6–8]. Розглянуто питання про зв'язки Музею з українською еміграцією на Балканах [9]. Поза увагою дослідників залишилося питання про зв'язки МВБУ з окремими українськими регіонами, їх уродженцями, які опинилися в еміграції. Саме тому автор поставив собі за мету висвітлити питання взаємодії МВБУ з уродженцями Сумщини.

Одним з ініціаторів створення МВБУ був професор Українського вільного університету (УВУ) в Празі Дмитро Антонович. Саме він і став директором Музею та обіймав цю посаду до своєї смерті. 16 січня 1925 р. створена професорами УВУ спеціальна комісія підготувала статут Товариства Музею визвольної боротьби України (ТМВБУ). У травні того самого року академік Іван Горбачевський провів переговори щодо створення Музею із заступником міністра закордонних справ Чехословаччини Вацлавом Гірсою та радником міністра Зено Завазalom. Домовилися про організаційну підтримку справи з боку чеської влади, але без надання грошових ресурсів. Товариство розпочало збір коштів. Воно і стало власником Музею. 23 травня 1925 р. відбулися установчі збори (22 члени-фундатори), а 28 травня – перші загальні збори ТМВБУ. Відповідно до його статуту, головною метою Товариства було наукове вивчення всього, що стосувалося визвольної боротьби українського народу, шляхом збирання, зберігання, опису всіх предметів і матеріалів, пов'язаних із цими завданнями, та створення можливості на їх основі наукової роботи [10, с. 3]. У період між Першою та Другою світовими війнами головами Товариства були І. Горбачевський (1925–1935), Степан Смаль-Стоцький (1935–1938) та Андрій Яковлів (з 1938) [2, с. 19–22].

Членами ТМВБУ були й уродженці або колишні жителі Сумщини – уродженець Ромен, ветеринар, біолог-бактеріолог, професор Українського вільного й Варшавського університетів Петро Андрієвський (1880–1945), агроном, дослідник посівів цукрового буряку в Лебединському, Охтирському і Сумському повітах, професор Української господарської академії (УГА) в Подебрадах Кость Мацієвич

(1873–1942), військовий комендант м. Суми на початку і наприкінці 1918 р., представник військового міністра УНР на Балканах і в Туреччині Василь Филонович (1894–1987), уродженець Ромен, геодезист, професор УГА Леонід Грабина (1885–1971), уродженці с. Самотоївка (нині – Краснопільського р-ну) лісівник, ректор УГА і директор Українського технічно-господарського інституту в Празі Борис Іваницький (1878–1953) та колишній генеральний писар (державний секретар) УНР, викладач Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова (УВП) Іван Мірний (1872–1937), уродженець Лебедина, фахівець у галузі фінансового права, професор Варшавського й Українського вільного університетів Олексій Одарченко (1866–1940) [11, arch. 7–8; 12, arch. 174ob; 13, с. 3].

За постійну допомогу Музею збиранням експонатів чи грошових коштів управа ТМВБУ періодично кооптувала до його складу українських емігрантів з різних країн як членів-співробітників. Так, у березні 1935 р. співробітником став уродженець Глухова, журналіст, член Української Центральної Ради, представник Організації українських націоналістів в Італії, викладач Римського університету, майбутній видавець Української малої енциклопедії Євген Онацький (1894–1979) [12, arch. 172ob; 14, arch. 347].

Серед жертводавців Музею були також й уродженці або жителі Сумщини. До 1 серпня 1925 р. до нього надійшли матеріали від П. Андрієвського (старі скрипти і переписка з емігрантами з Болгарії та Польщі) [15, с. 3], до 1 грудня 1925 р. – П. Андрієвського (наукові матеріали та документи), уродженця Чернігівщини, випускника Сумського реального училища, поручика Армії УНР Миколи Мезенцева (1898 – після 1936) (фотокартки з таборів інтернованих українських вояків у Польщі), уродженця Глухова, підполковника Армії УНР Миколи Яніва (1893–1977) (відозви, екзаменаційні завдання, видання українських студентів у м. Брно) [16, с. 3–4], з 1 грудня 1925 р. до 30 червня 1930 р. – П. Андрієвського (матеріали особистого архіву), українського бандуриста і письменника Василя Ємця (1890–1982), перший публічний концерт якого відбувся 1911 р. в Охтирці (афіші та програми концертів), українського живописця і графіка, театрального художника Миколи Кричевського (1898–1961), життя якого було пов'язане із Лебединщиною (гравюри) [17, с. 3–4], у 1934–1935 рр. – М. Кричевського (акварелі), І. Мірного (книга про УВП ім. М. Драгоманова), уродженця с. Сміле, що

на Роменщині, випускника УГА Миколи Овсійка (друковані видання, архівні матеріали про перебування в еміграції), О. Одарченка (збірка книг релігійного змісту), Є. Онацького (зарубіжні видання, що містили праці з україніки), В. Филоновича (книги з військової тематики, українські видання в балканських країнах та Китаї) [18, с. 13–14], у квітні – вересні 1935 р. – уродженця Білопілья, українського поета-лірика Олександра Олеся (Олександр Кандиба, 1878–1944) (Поезії. Кн. X) [19, с. 12], П. Андрієвського (фотографія і відбиток з часопису), Б. Іваницького (печатки лісового департаменту Народного міністерства земельних справ УНР), В. Филоновича (книги, журнали, негативи, кліше, 13 пакунків власного архіву в депозит до 01.01.1960 р.) [20, с. 10–13], з жовтня 1936 р. до 1 жовтня 1937 р. – П. Андрієвського (каталог видань), уродженця Охтирки, професора кількох українських, російських, французької та бельгійської вищих шкіл Сергія Бородаєвського (1870–1942) (кооперативна література), Л. Грабини (авторські примірники книг), В. Ємця (публікації про нього), уродженця Сум, випускника місцевої Олександрівської чоловічої гімназії, шевченкознавця Павла Зайцева (1886–1965) (шевченкіана, репродукції, фотографії), Б. Іваницького (авторські примірники книг), Є. Онацького (періодичні видання), уродженця с. Базилівка (нині – Конотопського р-ну), професора кількох українських й американських університетів Володимира Тимошенка (1885–1965) (статистично-економічні таблиці, періодичні видання), В. Филоновича (журнали), уродженця с. Гаврилівка (нині – Роменського р-ну), випускника УГА, поета, доктора економічних наук Миколи Храпка (1892–?) (різноманітні друковані видання, жалобні стрічки з похорон проф. І. Шереметинського) [21, с. 4–6].

У Музеї були зібрані авторські колекції книг, відбитків статей та окремих розділів у збірках. Наприкінці 1937 р. книгозбірня МВБУ налічувала 1271 найменування, зокрема П. Андрієвського – 3, С. Бородаєвського – 1, М. Диканька (псевдонім М. Храпка) – 1, В. Ємця – 1, Б. Іваницького – 9, Олександра Кандиби (О. Олень) – 2, уродженця Ромен, учасника повстання на панцернику «Потьомкін», доцента УГА Олександра Коваленка (1875–1963) – 1, К. Мацієвича – 1, І. Мірного – 1, Є. Онацького – 3, В. Тимошенка – 1, М. Храпка – 3 [22, с. 7–8].

В експозиції МВБУ виставлялися колекції українських емігрантів – уродженців або жителів нашого краю. Так, у книгосховищі

Музею зберігалися бібліотеки та книги окремих авторів, зокрема С. Бородаєвського, уродженця Кролевця, сотника Армії УНР, директора Української реальної гімназії у Ржевницях (поблизу Праги) Івана Кобизького (1891–1930), М. Мезенцева, М. Овсійка, професора УВУ О. Одарченка, підполковника Армії УНР В. Филоновича, у залі засідань – бібліотека пам'яті І. Мірного, бібліотека й архівні матеріали К. Мацієвича, у кімнаті на музейному поверсі – архівні матеріали різних осіб й установ, зокрема депозитні теки В. Филоновича [23, arch. 2–8].

У залі № 2 на правій стіні з пристінками демонструвалися акварелі «*Проект будинку панської віли на селі*» уродженця с. Базилівка (нині – Конотопського р-ну), випускника Роменського реального училища, ректора УГА і професора Української студії пластичного мистецтва в Празі Сергія Тимошенка (1881–1950) та «*Гірський краєвид у Франції*» М. Кричевського. У простінку біля вікна також експонувалися гравюри «*Ужгородський замок*», «*Краєвид з Карпатської України*» та «*Млин на Карпатській Україні*» М. Кричевського [24].

Шевченкіана як окремий відділ МВБУ була представлена гравюрою уродженця с. Ворожба (нині – Лебединського р-ну), українського художника, архітектора і графіка Василя Кричевського (1873–1952) [25, с. 3] та працями П. Зайцева [26, с. 6–7].

27 червня 1933 р. відбулися загальні збори ТМВБУ, які звернулися до українців із закликом вважати 22 січня Днем МВБУ та підтримати розпочату ним у жовтні 1932 р. справу збору коштів на будівництво Українського дому (УД) в Празі [27, с. 1]. Безпосередньо цією справою займалися Комісія Українського дому та «*збіркова організація*», що складалася з керівника, діловода, референтів, співробітників, місцевих комітетів та уповноважених. Референтуру, що охоплювала Болгарію, Туреччину, Югославію, Далекий Схід (Маньчжурія), Естонію, Латвію, Литву та Фінляндію, очолював В. Филонович [28, arch.4].

Серед перших жертводавців на УД в Празі були С. Бородаєвський (10 чеських корон), Л. Грабина (10 ч. к.), уродженець с. Сміле, що на Роменщині, асистент/лектор УГА Григорій Денисенко (10 ч. к.), уродженець с. Хмелів (нині – Роменського р-ну), випускник УГА, журналіст Сава Зеркаль (5 ч. к.), Б. Іваницький (50 ч. к.), Іван та Олена Кобизькі (265 ч. к.), Іван та Зінаїда Мирні (45 ч. к.), К. Мацієвич (20 ч. к.), М. Овсійко (15 ч. к.), В. Филонович (25 ч. к.), П. Андрієвський (60 злотих) та Є. Онацький (27 лір) [29, с. 2–5].

У 1934 р. до благодійної справи долучилися випускник матуральних (за середню освіту) курсів при Сумському кадетському корпусі Микола Зінченко (1893–1965) (20 ч. к.), уродженець Глухова, старший осавул коменданта Сум (1918), випускник УГА Павло Макаренко (1892–1967) (100 ч. к.), уродженець Лебедина, випускник Сумської Олександрівської чоловічої гімназії (1910), голова Українського гуртка і редактор двотижневика *«На руїнах»* в Єгипті, випускник УГА Григорій Пустовар (Пустогвар) (1889–?) (10 ч. к.) [30, с. 2–4], М. Храпко (8 ч. к.), уродженець с. Хоружівка (нині – Недригайлівського р-ну), полковник Армії УНР, співробітник розвідувального відділу Українського генерального штабу, начальник Української станиці в Калуші (Польща) Іван Литвиненко (1891–1947) (2 злотих) [31, с. 2–3].

29 червня 1939 р. відбулося урочисте відкриття МВБУ у власному Українському домі за адресою: Прага-Нусле II, вул. Горимирова, 6. До складу почесного комітету свята відкриття МВБУ увійшов професор П. Андрієвський [32].

МВБУ публікував окремими виданнями списки своїх тематичних збірок. Так, у *«Списку зібраних в МВБУ часописів, що вийшли на Україні після 22.VI.1941»* знаходимо такі часописи з Сумщини станом на квітень 1943 р.: *«Визволення»* (Конотоп, 1942), *«Відродження»* (Ромни, 1942–1943), *«Голос Охтирщини»* (Охтирка, 1942), *«Лебединський вісник»* (Лебедин, 1942), *«Новий час»* (Шостка, 1942) та *«Сумський вісник»* (Суми, 1942) [24, arch. 95–96].

Отже, уродженці Сумщини, які опинилися в еміграції, активно співпрацювали з Музеєм визвольної боротьби України в Празі. Ця співпраця відбувалася за кількома обопільними напрямками – передача Музею різноманітних матеріалів про українську еміграцію, збір коштів на потреби МВБУ й Українського дому в Празі. Окремі представники української еміграції, які проживали в міжвоєнній Чехословаччині, були членами Товариства Музею визвольної боротьби України, жертводавцями МВБУ та Українського дому в Празі.

Джерела та література

1. Grimsted P. *Trophies of War and Empire: The Archival Heritage of Ukraine, World War II and the international politics of restitution* / P. Grimsted. – Cambridge, Massachusetts: Harvard UP, 2001. – 749 p.
2. Мушинка М. Музей визвольної боротьби України та доля його фондів : Історико-архівні нариси. / М. Мушинка. – К. : [б. в.], 2005. – 162 с.

3. Палієнко М. Архівні центри української еміграції (створення, функціонування, доля документальних колекцій) / М. Палієнко. – К. : Темпора, 2008. – 688 с.
4. Боряк Т. Документальна спадщина української еміграції в Європі : Празький архів (1945–2010) / Т. Боряк. – Ніжин : Вид-во НДУ імені Миколи Гоголя, 2011. – 544 с.
5. Muzeum osvobozenického boje Ukrajiny: k 80. výročizaložení. Sborník příspěvků z konference (Praha, 12.-14. října 2005) = Музей визвольної боротьби України. До 80-ї річниці заснування: зб. мат. конф. (Прага, 12–14 жовтня 2005 р.) / Sestavila D. Petišková; Národní knihovna České republiky, Slovanská knihovna. – Praha, 2006. – 282 s.
6. Лозенко Л. Празький український архів: історія і сьогодення / Л. Лозенко // Архіви України. – 1994. – № 1/6. С. 18–30.
7. Кентій А. Фонд «Український музей у Празі» ЦДАГО України як складова «Празького Архіву» / А. Кентій // Архіви України. – 2000. – № 1/3. – С. 43–49.
8. Палієнко М. Українські архівні центри за кордоном / М. Палієнко // Нариси з історії архівної справи в Україні. – К., 2002. – С. 537–558.
9. Власенко В. Музей визвольної боротьби України й українська еміграція на Балканах. // Nad Wisłą i Dnieprem = Над Віслою і Дніпром. Польща і Україна в європейській перспективі – минуле і сучасність. Зб. наук. праць на пошану професора Омеляна Вішки (1940–2014) / Ред. : І. Срібняк і В. Розинковські. – Торунь-К. : Міжнар. наук.-освіт. консорціум ім. Люсьєна Февра, 2017. – Т. 1. – С. 69–73.
10. Витяг із Статуту Товариства «Музей Визвольної Боротьби України» // Вісти Музею Визвольної Боротьби України. – Прага, 1925. – Ч. 1. – С. 3.
11. Národní archiv České republiky (NAČR), f. «Ukrajinske muzeum v Praze», kart. 1, inv. № 3, 9 arch.
12. Ibid., inv. № 4, 206 arch.
13. Склад Управи і виказ членів Т-ва «Музей Визвольної Боротьби України» до 1 серпня 1925 р. // Вісти Музею Визвольної Боротьби України. – Прага, 1925. – Ч. 1. – С. 3.
14. NAČR, f. «Ukrajinske muzeum v Praze», kart. 1, inv. № 6, 447 arch.
15. Виказ перших жертводавців до «Музеї Визвольної Боротьби України» за час до 1 серпня 1925 // Вісти Музею Визвольної Боротьби України. – Прага, 1925. – Ч. 1. – С. 3–4.
16. Виказ жертводавців до «Музеї Визвольної Боротьби України» за час від 1 серпня до 1 грудня 1925 // Вісти Музею Визвольної Боротьби України. – Прага, 1925. – Ч. 2. – С. 2–4.

17. Виказ жертводавців до «Музеї Визвольної Боротьби України» за час від 1 грудня 1925 року // Вісти Музею Визвольної Боротьби України. – 1930. – Ч. 3. – С. 2–4.
18. Новіші дари для Музею ВБУ // Вісти Музею Визвольної Боротьби України. – 1935. – Ч. 8. – С. 12–14.
19. Новіші дари для Музею ВБУ // Вісти Музею Визвольної Боротьби України. – 1935. – Ч. 9. – С. 11–13.
20. Новіші дари для Музею ВБУ // Вісти Музею Визвольної Боротьби України. – 1936. – Ч. 12–13. – С. 10–13.
21. Новіші дари для Музею ВБУ // Вісти Музею Визвольної Боротьби України. – 1937. – Ч. 17. – С. 4–6.
22. Авторська книгозбірня // Вісти Музею Визвольної Боротьби України. – 1937. – Ч. 18. – С. 6–8.
23. NAČR, f. «Ukrajinske muzeum v Praze», kart. 2, inv. № 11, 17 arch.
24. Ibid., inv. № 12, 280 arch.
25. Антонович Д. Шевченківський відділ в Музеї Визвольної Боротьби України. / Д. Антонович // Вісти Музею Визвольної Боротьби України. – 1936. – Ч. 11. – С. 2–4.
26. Наріжний С. Шевченкіана в Музеї Визвольної Боротьби України (1936–1941) / С. Наріжний. – Прага : «Пробоем», 1941. 8 с.
27. 22 січня – День Музею Визвольної Боротьби України // Вісти Музею Визвольної Боротьби України. – 1934. – Ч. 4. – С. 1.
28. NAČR, f. «Ukrajinske muzeum v Praze», kart. 67, inv. № 879, 25 arch.
29. На Український Дім у Празі // Вісти Музею Визвольної Боротьби України. – 1934. – Ч. 4. – С. 2–6.
30. Пам'ятний список жертводавців від 1.І. до 24.ІУ. 1934 // Вісти Музею Визвольної Боротьби України. – 1934. – Ч. 5. – С. 2–8.
31. Пам'ятний список жертводавців від 25.ІУ. до 15.ІХ.1934 // Вісти Музею Визвольної Боротьби України. – 1934. – Ч. 6. – С. 1–5.
32. NAČR, f. «Ukrajinske muzeum v Praze», kart. 3, inv. № 21.

Наукове видання

Путивльський краєзнавчий збірник

Випуск 9

На обкладинці використані фото Сергія Чиніна та Ігоря Ройченка

Директор видавництва Р.В. Кочубей
Дизайн обкладинки В.Б. Гайдабрус
Комп'ютерна верстка О.І. Молодецька

Підписано до друку 25.10.2020
Формат 60x84 1/16. Папір офсетний
Друк цифровий. Ум. друк. арк. 20,1. Обл.-вид. арк. 18,6
Тираж 300 прим. Замовлення № Д20-12/22

Відділ реалізації. Тел.: (067) 542-08-01. E-mail: info@book.sumy.ua
ПФ «Видавництво «Університетська книга»»
40000, м. Суми, Покровська площа, 6
Тел.: (0542) 65-75-85. E-mail: publish@book.sumy.ua
www.book.sumy.ua, newlearning.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 5966 від 24.01.2018

Віддруковано на обладнанні
ПФ «Видавництво "Університетська книга"»